

УДК 342(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.20.02>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ РОЗВИТКУ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Завальнюк Ігор Вікторович,

кандидат юридичних наук,

суддя

(Одеський окружний адміністративний суд, м. Одеса, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-6387-0199>

У статті здійснено комплексний аналіз міжнародно-правового підґрунтя розвитку права на справедливий суд в конституційному праві України. Доведено, що право на справедливий судовий розгляд в конституційному розумінні – це комплексне суб'єктивне право особи, що закріплюється і яке гарантується міжнародними і внутрішньодержавними нормами, що представляє собою сукупність процесуальних прав, здійснення яких залежить не від волевиявлення особи, якій воно належить, а від дій органів і осіб, які розглядають справу, і застосовуваних процедурних правил. Наголошено, що міжнародне співтовариство виробило і закріпило в міжнародних актах основні процесуальні гарантії, що пред'являються до справедливого судового розгляду по спрах про право. Зазначено, що до таких гарантії, в першу чергу, відносяться: право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами; неупередженість судового розгляду спору; рівність всіх перед законом і судом. Визначено, що дійсна справедливість внутрішньодержавних судових процедур, в тому числі і в рамках процесуальної діяльності, повинна забезпечуватися комплексом гарантії, що представляють собою ряд вимог, які пред'являються як до держави в цілому, так і до її органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Доведено, що зазначені вимоги стандартизовані нормативними актами уповноважених міжнародних органів і являють собою мінімальний набір правил, яким повинна відповідати внутрішньодержавна правова система, метою якої є забезпечення справедливого судового розгляду. Констатовано, що реалізацію вимог справедливості при судовому розгляді справ всередині держави гарантує цілий ряд спеціальних міжнародних судових органів, уповноважених безпосередньо вирішувати справи, за якими вже прийняті несправедливі рішення внутрішніх судів. Визначено, що, крім того, справедливе судочинство забезпечується зобов'язанням держави дотримуватися загально визнаних положень міжнародного права; системою контролю за законністю діяльності судів та інших правоохоронних органів; створенням реальної можливості для використання всіх передбачених законом засобів захисту прав будь-якою зацікавленою особою. Наголошено, що сьогодні в результаті приєднання до юрисдикції ЄСПЛ українські механізми судового контролю прав учасників процесу в Україні отримали підтримку у вигляді міжнародного судового контролю. Зроблено висновок про те, що особливістю розвитку сучасних правових систем є не тільки вплив загально визнаних норм і принципів міжнародного права на конституції держав, а й зворотний процес, в рамках якого відбуваються зміни загально визнаних норм і принципів міжнародного права під впливом конституцій ряду демократичних держав, головною цінністю яких проголошені права людини.

Ключові слова: справедливість, судовий захист, судовий розгляд, конституційне право, правова сфера, права людини, правосуддя, Європейський суд з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, законність.

INTERNATIONAL LEGAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE

Zavalniuk Ihor Viktorovich,
PhD in Law, Judge
(Odessa District Administrative Court,
Odessa, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-6387-0199>

The article provides a comprehensive analysis of the international legal basis for the development of the right to a fair trial in the constitutional law of Ukraine. It is proved that the right to a fair trial in the constitutional sense -- is a complex subjective right of a person, enshrined and guaranteed by international and domestic norms, which is a set of procedural rights, the exercise of which depends not on the will of the person to whom it belongs, but on the actions of the bodies and persons considering the case and the procedural rules applied. It is noted that the international community has developed and enshrined in international acts the main procedural guarantees for a fair trial in disputes over law. It is noted that such guarantees primarily include: the right to effective restoration of rights by competent national courts; impartiality of the judicial review of a dispute; equality of all before the law and the court. It is determined that the actual fairness of domestic judicial procedures, including in the framework of procedural activities, should be ensured by a set of guarantees, representing a number of requirements that are imposed both on the state as a whole and on its legislative, executive and judicial authorities. It is proved that these requirements are standardized by regulatory acts of authorized international bodies and represent the minimum set of rules that the domestic legal system must comply with, the purpose of which is to ensure a fair trial. It is stated that the implementation of the requirements of fairness in the judicial review of cases within the state is guaranteed by a number of special international judicial bodies authorized to directly resolve cases in which unfair decisions of domestic courts have already been made. It is determined that, in addition, fair proceedings are ensured by the state's obligation to comply with generally recognized provisions of international law; a system of control over the legality of the activities of courts and other law enforcement agencies; creating a real opportunity for the use of all legal means of protecting rights by any interested person. It is noted that today, as a result of joining the jurisdiction of the ECHR, Ukrainian mechanisms of judicial control of the rights of participants in the process in Ukraine have received support in the form of international judicial control. It is concluded that the peculiarity of the development of modern legal systems is not only the influence of generally recognized norms and principles of international law on the constitutions of states, but also the reverse process, within which changes in generally recognized norms and principles of international law occur under the influence of the constitutions of a number of Democratic states, the main value of which is proclaimed human rights.

Key words: Justice, judicial protection, judicial review, constitutional law, legal sphere, human rights, justice, European Court of human rights, International Covenant on civil and political rights, legality.

Постановка проблеми. Враховуючи, що поняття справедливості змінюється в різні історичні епохи, сама постановка питання про загальне поняття справедливості, на наш погляд, стає необхідною, особливо коли мова йде про її трактування з точки зору глобальних інтересів людства, природних і невід'ємних прав людини. Що стосується конституційного права, то дослідження поняття справедливості є невід'ємною частиною теоретичної основи права на судовий захист, права на змагальний судовий

процес, права на законний і справедливий розгляд. Вимога справедливого суду є основоположним початком діяльності з врегулювання спорів, віднесених до компетенції судів. Вихідним законодавчим джерелом даної вимоги стала Конституція України, яка відображає демократичні принципи побудови сучасного українського суспільства. Поряд з іншими фундаментальними положеннями Конституція України опосередковано вказує на віру в справедливість, як на історичну традицію і невід'ємну частину моральної основи соціальної організації в рамках нової української державності. Таким чином, дослідження конституційно-правових аспектів здійснення справедливості, особливо в ході судового розгляду, на сучасному етапі становить значний теоретичний і практичний інтерес. Проблема справедливості судового розгляду в конституційно-правовому полі носить багатогранний характер, і її розгляд в силу цього передбачає всебічний комплексний підхід, дослідження різних аспектів.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правового підґрунтя розвитку права на справедливий суд в конституційному праві України.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження категорії справедливості правосуддя та права на справедливий суд у своїх роботах зверталися такі науковці як: О. Белінська, С. Бондарчук, Ш. Гасс, Н. Грень, В. Городовенко, О. Грищук, С. Демченко, О. Дзьобань, І. Жаровська, О. Зайчук, В. Землянська, І. Ізарова, В. Комаров, В. Литвин, С. Лунін, А. Олійник, М. Погорєцький, С. Прилуцький, О. Прокопенко, П. Рабінович, Н. Сакара, В. Тацій, Т. Цувіна, С. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу. Дослідження права на справедливий суд є невід'ємною частиною теоретичної основи конституційного права на судовий захист, на змагальний судовий процес, на законне і справедливе вирішення правового конфлікту. Право на справедливий суд являє собою право особи, що закріплюється у ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), яка гарантує право на справедливий й публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі [6]. В Конституції України сьогодні, на жаль, не в повній мірі розкривається зазначене положення. Так, згідно ст. 55 Конституції України: «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [2]. Як видно із змісту зазначеної статті, вона розкриває тільки окремі аспекти права на справедливий суд і зовсім не згадує відповідного терміну. Справедливим буде зазначити про існування Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII, яким врегульовується сучасне законодавство у відповідності до вимог ЄКПЛ, але слід визнати, що положення Конституції України потребують ефективнішого удосконалення в цьому контексті.

В Україні дотримання вимог справедливості при вирішенні справ судами забезпечується не тільки Конституцією і внутрішнім законодавством, а й комплексом міжнародно-правових норм, реалізація яких відбувається під безпосереднім контролем ряду уповноважених органів світового співтовариства. Зазначена обставина і обумовлює

роль та місце міжнародних стандартів справедливості при розгляді справ органами вітчизняного судочинства.

Правові стандарти, що стосуються права на справедливий судовий розгляд, все глибше проникають у внутрішнє законодавство України, стають частиною її правової системи.

Особливість міжнародно-правових стандартів справедливого судового розгляду полягає в тому, що вони являють собою не тільки сукупність правил, розроблених і затверджених компетентними міжнародними організаціями. Вони також нерозривно пов'язані з системою юридичних гарантій, що забезпечують реалізацію стандартів справедливості при вирішенні справ, що становлять компетенцію судів тієї чи іншої держави. Тому питання про сутність міжнародно-правових стандартів справедливості слід розглядати як в аспекті змісту зазначених стандартів, так і в аспекті їх реалізації за допомогою системи міжнародних гарантій та юридичних механізмів.

Джерелом вимог справедливості судового розгляду, як і будь-якої іншої міжнародно-правової категорії, спочатку було законодавство окремих держав. Як правило, вимога справедливості закріплювалася в законодавстві тієї чи іншої держави у вигляді сукупності норм, що забезпечують ефективний захист прав суб'єктів процесу, а також найбільш оптимальне поєднання засобів і цілей слідчої та судової процедури.

Серед найбільш ранніх джерел, які згадували про необхідність дотримуватися правил, що забезпечували справедливий судовий розгляд, можна назвати такі правові пам'ятки, як Англійська Велика Хартія Вольностей 1215р. (п. 40) Саксонське Зерцало 1230 р. (§1 ст. 33); Швабське Зерцало 1275 р.; Литовський Статут 1529 р. (ст. ст. 1,7, 9, 20); Хабеас Корпус Акт 1679 р. (ст. VI, X) та інші документи [11].

Пізніше окремі положення англійського загального права (common law), що регламентували порядок здійснення справедливого судового вирішення справ, були відтворені в Конституції США. Вимога справедливості, закріплена в даному документі, отримала своє остаточне оформлення після прийняття шостої поправки до Конституції, яка свідчила: «у всіх випадках кримінального переслідування обвинувачений має право на швидкий і публічний суд неупереджених присяжних того штату і округу, де було скоєно злочин; причому цей округ повинен бути заздалегідь встановлений законом; обвинувачений має право на інформування про характер і підстави обвинувачення, на очну ставку із свідками, що свідчать проти нього, на примусовий виклик свідків, що показують на його користь, і на допомогу адвоката для свого захисту» [10].

Значення даної поправки полягає в тому, що вимога справедливості перестала бути юридичною абстракцією, яка тлумачиться кожним правозастосовником в міру свого розуміння. Вимога справедливості вперше постала в нормативному документі у вигляді чітко встановлених правил судочинства, сукупність яких дійсно гарантувала обвинуваченому право на справедливий розгляд і вирішення його справи.

Згодом конкретизація вимоги справедливості була сприйнята багатьма державами. У законодавстві тієї чи іншої країни вимога справедливого судового розгляду і вирішення справ формулювалася у вигляді ряду наступних основних гарантій судочинства:

- презумпція невинуватості;
- незалежність і неупередженість суду;
- гласність, усність судового розгляду;
- право на судовий захист або право доступу до правосуддя;
- здійснення правосуддя тільки судом.

Таким чином, джерелом міжнародних стандартів справедливого судового розгляду спочатку стали нормативні вимоги до слідчої та судової процедури, закріплені у внутрішньому законодавстві ряду держав. Поступово, у зв'язку з розвитком права, вимога справедливості було конкретизована і представлена в законодавстві найбільш

демократичних держав у вигляді ряду обов'язкових правил, на яких ґрунтувалося те чи інше національне судочинство. У міру поширення процесів демократизації основні правила справедливого судового розгляду знаходили своє відображення в законодавстві все більшого числа держав. Так, право на справедливий судовий розгляд (the right to a fair trial) було закріплено в конституціях Швейцарії (ст. 32) , Португалії (ст. 20) , Іспанії (ст. 24), Японії (ст. 32) , Італії (ст. 24) , Греції (ст. 20) , Кіпру (ст. 30) [11].

Зазначені процеси, каталізатором яких стало завершення Другої світової війни і створення Організації Об'єднаних Націй, призвели до певної уніфікації законодавства практично всіх розвинених країн в частині, що стосується справедливого судочинства. Саме це і стало передумовою для розробки і прийняття загальновізнаних світових стандартів справедливості, джерелом яких повинні були стати норми міжнародного права.

Говорячи про те, що національне законодавство стало передумовою норм міжнародного права, що регулюють порядок здійснення справедливого судочинства, слід згадати і про зворотний процес. В даному випадку мається на увазі становлення національного законодавства під впливом загальновізнаних світових стандартів як результат демократичних змін у ряді держав післявоєнного періоду. Саме наслідком таких процесів стало закріплення права на справедливий судовий розгляд у Конституції Хорватії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдови, Киргизстану та інших. При цьому необхідно відзначити, що більшістю з цих конституцій вимоги справедливості судового розгляду конкретизуються у вигляді ряду правил, що забезпечують доступ до суду, публічність судового розгляду, право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, правила незалежності та неупередженості суду, рівності сторін тощо [5].

Історично першим джерелом міжнародного права, що містить стандарти справедливого судочинства, є Загальна декларація прав людини 1948 р. Спеціальної статті, присвяченої судам і правосуддю, у Загальній декларації немає. Особливістю положень Загальної Декларації є поширення її правил на всі види судочинства. При цьому Загальна декларація враховує можливості судочинства в рамках будь-якої держави [10].

Загальна декларація містить ряд принципових положень, що стосуються здійснення судочинства на засадах справедливості. В першу чергу, до такого роду норм відносяться правила ст. 10, що регламентує здійснення правосуддя з дотриманням вимог справедливості.

В інших статтях Загальної декларації вимога справедливого судочинства конкретизується і постає у вигляді ряду прав, невід'ємно властивих кожному суб'єкту, який звернувся за судовим захистом. Наприклад, у ст. 8 Загальної декларації встановлюються правила, що регулюють порядок захисту порушених прав: «кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» [10].

З аналізу змісту ст. 8 випливає, що її норми являють собою ряд окремих правил, сукупність яких забезпечує реалізацію засад рівності і еквівалентності при розгляді і вирішенні справи в суді. До даних правил відносяться положення про рівне право всіх на звернення до суду, а також про право на компетентний суд, здатний у своєму рішенні встановити дійсний еквівалент між діяльністю учасників спірних правовідносин і результатом вирішення спору. У зв'язку з цим в національному законодавстві держав встановлюються правила підвідомчості. Підвідомчість покликана встановити той судовий орган, який в силу своїх властивостей і покладених на нього обов'язків найкращим чином здатний задовольнити потребу особи в судовому захисті. Регулювання права на звернення за судовим захистом правилами про підвідомчість ні в якому разі не повинно створювати обмежень для реалізації права на судовий захист і перешкоджати доступу до правосуддя [9].

Загальна декларація не обмежується лише вимогою здійснення судочинства на засадах справедливості. У статтях даного документа поняття справедливості конкретизується і постає у вигляді ряду правил, комплексна реалізація яких гарантує справедливе суддівство. Тому Загальна декларація прав людини 1948 р. повною мірою відноситься до числа джерел, що містять міжнародні стандарти справедливого судочинства.

Крім вищевказаних, Загальна декларація містить і інші правила, що відносяться до стандартів справедливого судочинства, такі як: забезпечення всіх осіб усіма можливостями захисту прав, презумпція невинності (ст. 11). Якщо перше положення ст. 11 є похідним від засад рівності як основної складової стандарту справедливого судочинства, то норма про презумпцію невинності в найширшому сенсі є похідною від правила еквівалентності. В даному аспекті сенс презумпції невинності полягає в тому, що ніхто не може бути обмежений в правах судовим рішенням до тих пір, поки не буде встановлено зв'язок між діями даного суб'єкта і результатом, що став приводом для звернення до суду [7].

Також до числа міжнародно-правових джерел, які встановили світові стандарти справедливого судового розгляду, слід віднести Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (далі – Пакт). У п. 1 ст. 14 Пакту містяться такі правила справедливого судочинства: «Усі особи рівні перед судами і трибуналами. Кожен має право ... при визначенні його прав і обов'язків в будь-якому процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі Закону» [3].

По суті, у вищевказаній статті встановлюються такі категорії, що становлять такі складові справедливості, як рівність і еквівалентність. Рівність проявляється в установленому правилі про те, що всі особи рівні перед судовими органами. У даній статті передбачені також гарантії справедливого розгляду, зокрема, незалежний і неупереджений суд, вимога публічності, заборона на розгляд справи надзвичайними судовими органами.

У Пакті також вказується, що число правоохоронних органів, покликаних захищати і відновлювати порушені права, не повинно обмежуватися виключно органами судочинства. Згідно з п. 3 (б) ст. 2: «Захист і відновлення порушеного права повинні здійснюватися компетентними судовими, адміністративними або законодавчими органами або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави» [3].

Тільки компетентний орган може кваліфіковано застосувати норми права і, тим самим, на практиці створити всі необхідні умови для встановлення еквівалентності дії і результату стосовно суб'єктів розглянутих правовідносин.

Таким чином, справедливість судового розгляду забезпечується не тільки вимогами, що пред'являються до судів, а й наявністю в державі системи правоохоронних органів, контролюючих діяльність один одного на предмет відповідності вимогам законодавства.

Крім цього в Пакті міститься і ряд інших гарантій, що забезпечують реалізацію права на справедливий судовий розгляд. У п. 3 (а) ст. 2 Пакту передбачено обов'язок кожної держави-учасниці забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту, навіть якщо це порушення було вчинено особами, які діяли в офіційній якості. Тим самим підкреслюється важливість такої складової справедливого судового розгляду, як доступ до правосуддя і захисту, що, в кінцевому підсумку, є похідною від правила рівності всіх перед законом і судом (п. 1 ст. 14 Пакту) [3].

Крім того, Пакт містить ще одне важливе положення, яке має розглядатися як складовий елемент права на справедливий судовий розгляд. Дане положення встановлює в якості обов'язкового правила надання сторонам, суду та іншим органам можливості виправлення судових помилок (п. 6 ст. 14 Пакту) [3].

Таким чином, правила, що становлять зміст Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., дозволяють віднести даний документ до найбільш важливих джерел міжнародних стандартів справедливого судового розгляду. Аналіз цього нормативного акту показує, що справедливість судового розгляду не вичерпується виключно набором правил судочинства, а й підкріплюється належною організацією судової влади в державі.

До судоустрійних гарантій справедливого судового розгляду слід віднести, зокрема, незалежність суду. Незалежність суду є невід'ємною складовою частиною справедливого судового розгляду, тому що забезпечує рівність всіх учасників змагального процесу і правильне застосування норми до оскаржених правовідносин. У зв'язку з цим важливе місце в переліку джерел міжнародних стандартів справедливого судового розгляду займають «Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів», яких Генеральна Асамблея запропонувала урядам дотримуватися і приймати в межах національного законодавства та практики у своїй резолюції 40/146 від 13 грудня 1985 р. Дана резолюція формулює принципи, гарантії, дотримання яких дозволяє державам забезпечити незалежність національних судових органів [5].

Зазначений документ був прийнятий в розвиток положень, закладених у Загальну декларацію прав людини 1948 р., про що йдеться в преамбулі «Основних принципів». В «Основних принципах» незалежність судових органів трактується як важлива складова справедливого судочинства. Згідно ст. 6, саме незалежність надає судовим органам права і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін. Тим самим підкреслюється обов'язковість дотримання неупередженості суду як складової частини справедливого судового розгляду та вирішення юридичних справ, що входять до компетенції судів [8].

Найзначнішим актом у сфері захисту прав людини є ЄКПЛ. Ст. 6 ЄКПЛ закріплює право на справедливий судовий розгляд: «Кожен у разі спору про його громадянські права та обов'язки або при пред'явленні йому будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі Закону» [2].

ЄКПЛ конструює право на справедливий судовий розгляд, яке включає три цілком самостійних блоки прав, визнаних взагалі за всіма людьми і особами, які опинилися в особливо скрутному становищі:

- право на судовий розгляд, що відповідає певному наборові базисних процесуальних вимог;
- презумпція невинуватості;
- права, що належать всім тим, хто звинувачується в кримінальному злочині.

Ст. 6 ЄКПЛ застосовується до розгляду по двох категоріях справ: пов'язаних «з визначенням цивільних прав і обов'язків» або «кримінальним обвинуваченням». Необхідно зазначити, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) не розробив загального поняття «громадянських прав». Проте, з документів, що відображають практику ЄСПЛ випливає, що даний міжнародний орган при вирішенні даного питання виходить з «матеріального змісту тих наслідків, які впливають з положень внутрішнього права», а не з його класифікації за внутрішнім правом. Крім того, згідно зі ст. 6, всі права, які відповідно до прийнятої в ЄКПЛ автономної класифікації вважаються «приватними», розуміються як «цивільні». У сумнівних випадках ЄСПЛ

виходить з аналізу спору на предмет «переважання приватних рис». В останньому випадку такі права ЄСПЛ вважає цивільними [2].

Таким чином, ЄСПЛ визначає термін «цивільні права та обов'язки» відповідно до ЄКПЛ, незалежно від положень внутрішнього законодавства. Цим підкреслюється незалежність ЄСПЛ і його прихильність міжнародним стандартам справедливого судового розгляду [2].

Стосовно до процесуального права положення ст. 6 ЄКПЛ визначають мінімальний стандарт судового розгляду: суд повинен стояти над спором, тобто бути певним арбітром; судова система в державі повинна бути побудована таким чином, щоб не допускати будь-якого впливу на суд з боку будь-яких органів, посадових та інших осіб; судовий розгляд має являти собою процедуру, що забезпечує однакові можливості для учасників процесу (принцип рівності вихідних умов) і винесення найбільш оптимального рішення по спору відповідно до засад рівності та еквівалентності. [2]

Іншими словами, ст. 6 ЄКПЛ включає три різних елементи організації та проведення судового розгляду:

- право доступу до правосуддя;
- ряд вимог щодо організації та складу суду;
- процесуальні гарантії, що стосуються безпосередньо самого процесу судового розгляду.

Крім ЄКПЛ існують і інші багатосторонні документи, що мають регіональний характер і закріплюють право на справедливий судовий розгляд. Маються на увазі Американська Конвенція Про захист прав людини 1969 р. (ст. 8); Конвенція СНД про права і основні свободи людини 1995р. (ст. 5, 6); Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. (ст. 7); Хартія Ліги арабських держав (ст. 7, 9); Хартія Європейського Союзу про основні права (ст. 47, 48, 50) тощо. Всі ці документи є договорами, а, значить, є обов'язковими для держав-учасниць [7].

Отже, розгляд усіх міжнародно-правових актів, що містять норму про право на справедливий судовий розгляд, дозволяє зробити висновок, що дане право на сьогоднішній день пройшло в своєму розвитку чотири основних етапи.

На першому етапі – окремі вимоги до справедливого судового розгляду закріплювалися в національному законодавстві деяких держав і були спрямовані на регулювання прав осіб при здійсненні правосуддя національними судами.

На другому етапі з'являються міжнародні норми, що закріплюють право на справедливий судовий розгляд і мають на меті закріплення мінімального набору процесуальних гарантій, які повинні дотримуватися при розгляді справ національними судами (такі норми містяться в ст. 9, 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; в чотирьох Женевських конвенціях 1949 р. і двох додаткових протоколах до них, в ст. 5, 6 ЄКПЛ) [4]. Таким чином, на цьому етапі питання справедливості судового розгляду вийшли за межі чисто внутрішньої компетенції держав і стали предметом міжнародно-правового регулювання. Більш того, стали створюватися міжнародні судові установи для захисту прав людини (наприклад, ЄСПЛ), відповідно на цьому етапі з'явився міжнародний судовий розгляд. Однак основну роль у захисті досліджуваного права мають відігравати внутрішньодержавні органи, а ЄСПЛ розглядає справи про порушення цього права лише тоді, коли внутрішньодержавні органи не змогли здійснити необхідний захист. При цьому необхідно відзначити, що жоден із зазначених вище міжнародних документів не закріплює право на справедливий судовий розгляд у міжнародних судах, в тому числі і ЄКПЛ [11].

На третьому етапі формується право міжнародних судів втручатися в судову систему держав. Багато тому прикладів можна знайти в практиці ЄСПЛ при вирішенні питань

про вичерпання внутрішніх засобів правового захисту. Відповідно до ст. 35 ЄКПЛ «Суд може приймати справу до розгляду тільки після того, як були вичерпані всі внутрішні засоби правового захисту, відповідно до загально визнаних норм міжнародного права...». Правило про вичерпання внутрішньодержавних засобів правового захисту є загально визнаною складовою міжнародного та конституційного права і ґрунтується на принципі, що держава-відповідач в першу чергу повинна мати можливість виправити своїми власними засобами в рамках своєї правової системи збиток, який, як передбачається, був заподіяний заявникові. ЄСПЛ, тлумачачи положення ЄКПЛ про вичерпання всіх внутрішніх засобів правового захисту, виходить з таких нечітко розмежованих і оціночних критеріїв як «доступність», «ефективність», «достатність» і «адекватність» цих засобів. ЄСПЛ повністю на свій розсуд у деяких випадках оголошує цілі ланки національних судових систем «неефективними», тим самим даючи можливість потенційним заявникам ігнорувати національні суди, а звертатися безпосередньо до ЄСПЛ.

Четвертий етап характеризується появою міжнародних норм, що закріплюють право на справедливий судовий розгляд у міжнародних судах (наприклад, норми пп.1, 2 ст. 20, 21 Статуту Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права; пп. ст. 17; п. п. 1, 2, 4 ст. 19; ст. 29 Статуту Міжнародного трибуналу по Руанді; ст. 64, 66, 67, 85 статуту Міжнародного кримінального суду) і появою міжнародного судового органу, що доповнює національні органи – Міжнародного кримінального суду [4]. Крім цього, даний етап відзначений сплеском активності ЄСПЛ після його реформування в 1998 році.

Висновки. Право на справедливий судовий розгляд в конституційному розумінні – це комплексне суб'єктивне право особи, що закріплюється і яке гарантується міжнародними і внутрішньодержавними нормами, що представляє собою сукупність процесуальних прав, здійснення яких залежить не від волевиявлення особи, якій воно належить, а від дій органів і осіб, які розглядають справу, і застосовуваних процедурних правил.

Міжнародне співтовариство виробило і закріпило в міжнародних актах основні процесуальні гарантії, що пред'являються до справедливого судового розгляду по спорах про право. До таких гарантій, в першу чергу, відносяться: право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами; неупередженість судового розгляду спору; рівність всіх перед законом і судом.

Дійсна справедливість внутрішньодержавних судових процедур, в тому числі і в рамках процесуальної діяльності, повинна забезпечуватися комплексом гарантій, що представляють собою ряд вимог, які пред'являються як до держави в цілому, так і до її органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Зазначені вимоги стандартизовані нормативними актами уповноважених міжнародних органів і являють собою мінімальний набір правил, яким повинна відповідати внутрішньодержавна правова система, метою якої є забезпечення справедливого судового розгляду. Реалізацію вимог справедливості при судовому розгляді справ всередині держави гарантує цілий ряд спеціальних міжнародних судових органів, уповноважених безпосередньо вирішувати справи, за якими вже прийняті несправедливі рішення внутрішніх судів. Крім того, справедливе судочинство забезпечується зобов'язанням держави дотримуватися загально визнаних положень міжнародного права; системою контролю за законністю діяльності судів та інших правоохоронних органів; створенням реальної можливості для використання всіх передбачених законом засобів захисту прав будь-якою зацікавленою особою. Сьогодні в результаті приєднання до юрисдикції ЄСПЛ українські

механізми судового контролю прав учасників процесу в Україні отримали підтримку у вигляді міжнародного судового контролю.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що особливістю розвитку сучасних правових систем є не тільки вплив загальновизнаних норм і принципів міжнародного права на конституції держав, а й зворотний процес, в рамках якого відбуваються зміни загальновизнаних норм і принципів міжнародного права під впливом конституцій ряду демократичних держав, головною цінністю яких проголошені права людини.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950. Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. 17 листоп. N 215.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 No 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. No 30. Ст. 141.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: <http://rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021р.)
4. Мурашин О. Г. Розвиток вітчизняних правових інститутів в умовах демократичних процесів: моногр. / О. Г. Мурашин. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.
5. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за заг. ред. В. Ф. Погорілка; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ. ун-т права. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2002. С. 205-206.
6. Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 91. С. 4-8.
7. Пушкіна О. Інститути громадянського суспільства в системі захисту прав і свобод людини. *Юридична Україна*. 2012. № 1. С. 4.
8. Сінькевич О. В. Норми конституційного права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. юрид. наук: 12.00.02. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 21 с.
9. Naldi G. J. Interim Measures in the UN Human Rights Committee / G. J. Naldi. *International and Comparative Law Quarterly*. April 2014. Vol. 53. Pp. 445-454.
10. Research Handbook on International Human Rights Law / Edited by Sarah Joseph and Adam McBeth. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar, 2010. 596 p.
11. Shelton D. An Introduction to the History of International Human Rights Law. The George Washington University Law School: Legal Studies Research Paper № 346. August, 2007. 30 p.